

تصویر صفحه ای از مقدمه تحقیق یکی از آثار علامه حلی در فقه مقارن که اخیراً تصحیح و تاکنون سه مجلد آن در قم منتشر شده است.

مصحح در مقدمه تحقیق این اثر مطالبی در سرگذشت علامه حلی در دو صفحه آورده که خود نقطه قوت مقدمه است، زیرا مصحح به تکرار مکررات روی نیاورده و مانند بسیاری از مقدمه تحقیق های آثار بزرگان به تطویل بلاطائل دست نیازیده است - إن شاء الله در شماره های آینده درباره مقدمه های تکراری سخن خواهیم گفت - ولی در همین دو صفحه نشانه های کم دقتی بسیار دیده می شود و تنها در یک صفحه که تصویر آن مشاهده می شود، تسامحات متعددی روی داده است. و از میان انبوه تالیفات علامه حلی - قدس سره - نام تعدادی از آنها ذکر شده که خطاهایی به شرح ذیل در آن مشاهده می شود:

(۱) ارشاد الأذهان إلى أحكام الدين، غلط و درست آن «ارشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان» است.

۲۱ ج/

والتدريس والمناقشة، أمثال: الأدعية الفاخرة المنقولة عن الأئمة الطاهرة، الأربعين في أصول الدين، إرشاد الأذهان إلى أحكام الدين، إيضاح الاشتباه في ضبط أسماء الرجال والقباهم، إيضاح المقاصد في حكمة عين القواعد، نبصرة المتعلمين في أحكام الدين، تحرير الأحكام الشرعية على مذهب الإمامية، الجوهر النضيد في شرح كتاب التجريد، كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد، كشف اليقين في فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، مبادئ الوصول إلى علم الأصول، مختلف الشيعة إلى أحكام الشريعة، منتهى المطلب في تحقيق المذهب، نهاية المرام في علم الكلام، نهاية الوصول إلى علم الأصول، واجب الاعتقاد على جميع العباد... وغيرها.

* توفي رحمه الله تعالى في شهر محرم الحرام عام ۷۲۶ هـ، فحمل جثمانه الطاهر إلى النجف الأشرف حيث دفن في جوار أمير المؤمنين عليّ ابن أبي طالب عليه السلام.

* انظر ترجمة العلامة رحمه الله تعالى في:

رجال ابن داود: ۷۸، خلاصة الأقول: ۴۵، نقد الرجال: ۹۹، مجالس المؤمنين ۲: ۳۵۹، منهج المقال: ۱۰۹، رياض العلماء ۱: ۳۵۸، أمل الأمل ۲: ۸۱، لؤلؤة البحرين: ۲۱۰، مقابس الأنوار: ۱۳، خاتمة مستدرک الوسائل: ۴۵۹، بهجة الأمال ۳: ۲۱۷، الفوائد الرضوية: ۱۲۶، الكنئ والألقاب: ۲: ۴۳۶، هداية الأحياب: ۲۰۲، أعيان الشيعة ۵: ۳۹۶، تأسيس الشيعة لعلوم الإسلام: ۲۷۰، الوافي بالوفيات ۱۳: ۸۵، لسان الميزان ۲: ۳۱۷، النجوم الزاهرة ۹: ۲۶۷، الأعلام - للزركلي - ۲: ۲۲۷.

اساساً انتسابش به علامه حلی قطعی نیست و محتمل است کسی که آن را به علامه نسبت داده، آن را با منهج الیقین فی اصول الدین، یا مقصد الواصلین فی اصول الدین (هر دو تالیف علامه حلی) اشتباه کرده باشد.

باری، اینها جزئی است و لطمه ای به جایی نمی زند، ولی اگر بنا باشد این قدر بی دقتی و تسامح در نوشته نویسنده ای به چشم خورد، چگونه خواننده می تواند مطمئن و بی دغدغه به سایر مطالب او اعتماد کند؟ طبیعی است که اگر سهل انگاری و بی دقتی برای نویسنده ای ملکه شود در همه مکتوبات او اعم از مهم و غیر آن تاثیر می کند.

اشکال دیگر اینکه در پایان، تعدادی مصادر شرح حال علامه ذکر شده است که هرچند برخی قدیمی و متقدمند، ولی از سرگذشتهای مفصلی، که اخیراً برای علامه نوشته شده، یادی نکرده اند؛ مانند سرگذشت مفصل وی در یکصد و پنجاه صفحه نوشته شیخ فارس حسون که نخست بار در آغاز إرشاد الأذهان علامه (قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۰) چاپ شده، و مشتمل بر بسیاری از منابع شرح حال علامه همراه با تبعی گسترده است. - هرچند اشکالاتی هم در آن دیده می شود که برخی از آنها را اینجانب در مقدمه غایه المراد یاد کرده ام- و در کنار ذکر این تعداد منبع بهتر بود از این مأخذ نیز یاد می شد که طبعاً مشتمل بر معرفی و مطالب این منابع همراه با منابعی دیگر است.

گذشته از این شرح حال مفصل، رساله فوق لیسانس آقای محمد مفید آل پس در دانشکده ادبیات دانشگاه بغداد در سال ۱۹۷۱ م، درباره علامه حلی و سرگذشت او نوشته شده است (رساله سعدیه از علامه حلی، به کوشش آقای بقال، ص ۱۸) و شایسته بود که به آن نیز اشاره ای می شد.

در صفحه ای که تصویر آن ملاحظه شد در ذکر مصادر شرح حال علامه هم نام کتاب «هدیه الاحباب» بغلط «هدایة الاحباب» ذکر شده است، و دیگر اینکه نمی دانم چرا از بیست منبعی که نام برده اند، فقط صلاح دیده اند که تنها نام مؤلف «اعلام» - یعنی زرکلی- را یاد کنند؟! *

۲) ایضاح الاشتباه فی ضبط أسماء الرجال و القابهم، غلط و درست آن «ایضاح الاشتباه فی أسماء الرواة» است؛ همچنان که علامه در آغاز آن تصریح کرده است: «وقد و سمت هذا الكتاب بإيضاح الاشتباه فی أسماء الرواة» (ایضاح الاشتباه، ص ۷۷، به کوشش شیخ محمد حسن، چاپ دفتر انتشارات اسلامی). و در نسخه های خطی آن هم عیناً همین گونه است که ضبط شد (از جمله نسخه شماره ۷۲۹۵ کتابخانه مرحوم آیت الله مرعشی نجفی - قدس الله نفسه الزکیة و افاض علی تربته المرحوم الربانیة - که نسخه ای قدیمی است. در کتابخانه مذکور حدود پانزده نسخه خطی از این اثر موجود است). گذشته از این شاهد، علامه حلی که آنهمه ذوق سرشار در انتخاب نام کتاب دارد، نام بی وزن و قواره ای همچون «ایضاح الاشتباه فی ضبط أسماء الرجال و القابهم» برای اثر خود بر نمی گزیند. و هویداست که «ایضاح الاشتباه فی أسماء الرواة» هم دارای وزن و زیبایی است، و هم اختصار و گویایی.

۳) ایضاح المقاصد فی حکمة عین القواعد غلط، و درست آن «ایضاح المقاصد من حکمة عین القواعد» است؛ همچنان که علامه در شرح حال خود در خلاصه الأقوال (ص ۴۷) و شیخ آقا بزرگ تهرانی در ذریعه (ج ۲، ص ۵۰۱، ج ۱۳، ص ۲۱۲) تصریح کرده اند.

۴) مختلف الشیعة إلى أحكام الشریعة غلط، و درست آن «مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة» است.

کتابهایی که یاد شد، همگی چاپ شده و در دسترس است و باقتن نام صحیح آنها کار شاقی نیست؛ گذشته از آنکه اندکی ذوق و شم ادبی و دقت در استعمال حروف جاژه، حکم به غلط بودن چنین نامهایی می کند: إرشاد الأذهان إلى أحكام الدین؛ ایضاح الاشتباه فی ضبط أسماء الرجال و القابهم؛ ایضاح المقاصد فی حکمة عین القواعد؛ مختلف الشیعة إلى أحكام الشریعة!

از اینها گذشته، از آثار معتبر و مهم علامه، همچون قواعد الأحكام، نهایة الإحکام و منهج الیقین فی اصول الدین (که موجود و در دسترس است)، نامی به میان نیآورده اند، ولی دومین کتابی که نام برده اند «الأربعین فی اصول الدین» است که